

„Az írás-olvasás cselekvés, belőlünk kiinduló ténykedés” [1]

Egy 16. századi antwerpeni grafikumművész, Gerard van Groeningen tíz lapból álló sorozatot rajzolt az emberi élet tíz korszakáról. A szériát rézmetszetekben sokszorosították. Ez a téma – az egyes életkorok évtizedenkénti ábrázolása – egészen a 19. századig kedvelt maradt. Az első lap a tízéves kisfiút mutatja. Örövendezve fut anyjához, aki épp a legkisebb testvérét szoptatja, és fontoskodva mutatja a füzetébe írt betűket. A pennát is kezében szorongatja. A kisebbek játszanak: sípval, dobval, karikával, golyóval. Ő, a legnagyobb, viszont már egy fontos, számára új világba lép be: az olvasás és az írás tudományának világába. [QR-KÓD]

Ez a világ azonban földrajzilag korántsem volt egységes. Nagyon nagy különbségeket észlelhetünk Európa nyugati és keleti fele között. A középkorban, Németalföldön vagy Itáliában az írásbeliség már széles körben elterjedt, sőt már a hivatalos akta-
tkban is sokszor a latin helyett a népnyelvet részesítették előnyben. Ugyanekkor Magyarországon, egy vékony egyházi rétegtől és nagyon kevés világitól eltekintve, az egész társadalom írástudatlan maradt. Ezért a szóbeliség hihetetlenül fontos szerepet játszott a közigazgatásban is.[2] Jelentős fordulat csak a 16. században állt be, nem kis mértékben a reformációhoz kötődve. A bibliaolvasás fontossága szorosan kapcsolódott a szélesebb iskolahálózat kiépítéséhez. A városi polgároknak

pedig szükségük volt a közösségi és a gazdasági adminisztrációra (városi igazságszolgáltatás, számadások stb.). A 18. században az egyházközségek által fenntartott elemi, illetve a szerzetesrendek középiskolái játszottak fontos szerepet. Az általános tankötelezettséget Poroszországban már 1717-ben elrendelték, [3] nálunk csak Eötvös József második kultuszminisztersége alatt, a népközlai törvény 1868-as megalkotásával vezették be. Kiemelt helyet kapott az írás és olvasás oktatása mind az állami, mind az egyházi fenntartású elemi népiskolákban, a polgáriiban pedig kiegészült a szépírással. [4] Mindez az egész országra kiterjedő egységes oktatási rendszert kívánt meg.

Írni tanulni

A 19. század elejétől kezdve az iskolás gyerekek párhuzamosan tanulták meg az írást és az olvasást. Johann Baptist Graser bayreuthi tanügyi tanácsos 1812-ben közzétett módszere szerint az írás megismerése elegendő volt ahhoz, hogy a diák az olvasást is elsajátíthassa. „Az írásgyakorlásnak ezért teljes szavak írásával kell kezdődnie, hogy a tanuló megértse a tanítás célját, és így elkerülhető legyen a külön olvasástanítás. Csak a szavak írásának megfelelő fokozatos gyakorlását kell figyelni.” [5] A fokozott figyelemkoncentráció hozzásegítette, hogy akár egy hónap alatt az írással együtt már olvasni is tudjon. A koncepcióhoz történelmi argumentáció is társult: kezdetben volt a képírás, az olvasás csak a bonyolult hieroglifák betűkké egyszerűsödése nyomán következett.

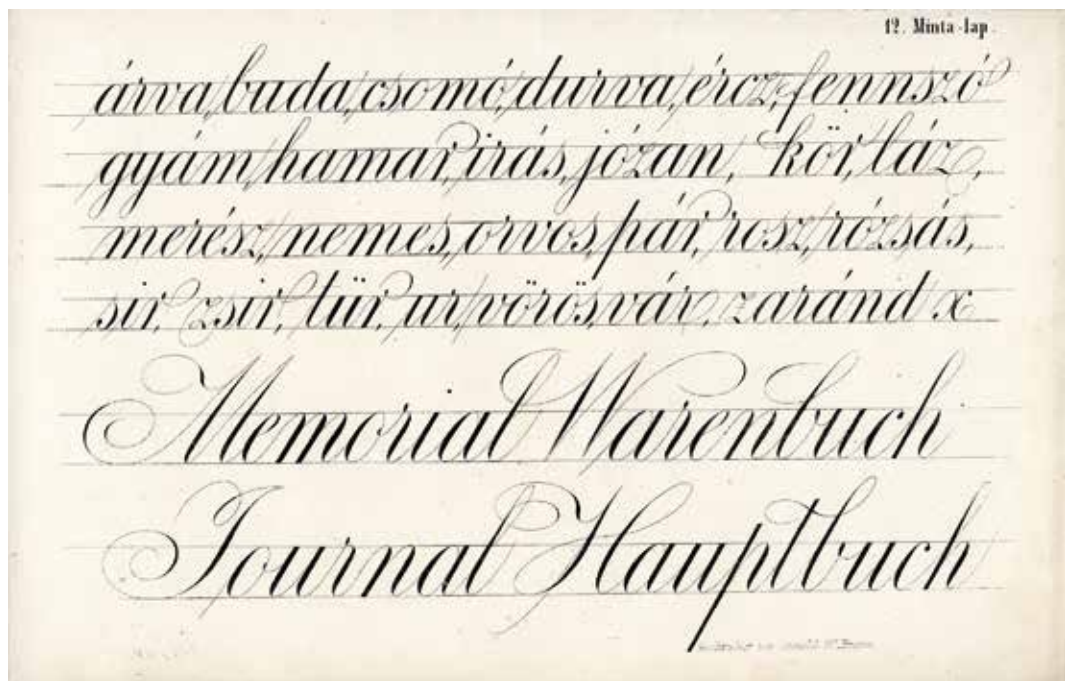
1 [Szász Irén]: A tudatos beszédműködésen alapuló írás- és olvasástanítás. Kézirat, 1912–1913. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, ltsz. 84.280.10.3. Nyomatásban megjelent változata: A kieszteziás írás- és olvasás-tanításról. In: *Magyar Tanítóképző*, 28. 1913:10. 5–13.

2 Erre nézve ld. Fügedi Erik: IV. Béla adományai és a szóbeliség. In: *Levéltári Közlemények*, 63. 1992:1-2. 39–52.

3 *Verordnung, daß die Eltern ihre Kinder zur Schule, und die Prediger die Catechisationes, halten sollen*; vom 28. Sept. 1717. Hasonmása: Preussen. *Chronik eines deutschen Staates*.

https://web.archive.org/web/20210513060351/https://www.preussenchronik.de/bild_jsp/key=bild_96.html (2025-09-07)

4 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népközlai közoktatás tárgyában, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800038.TV> (2025-09-07)

5 [Graser, Johann Baptist]: *Erster Schreib und Lese Unterricht nach der Graser'schen Unterrichts-Methode.* München, 1812. 4.

Két mintalap Braun W. Arnold: *A császári királyi szabadalmazott kézműszerű írómester ... című mappájából* (1859)

Ezt az úgynevezett írvaolvasztató módot nálunk is alkalmazták, kidolgozója Gönczy Pál volt. A tanítót az írott betűkön kezdte, olvastatva az írást, majd ezután következtek a nyomtatott betűk. A 20. század elején Tomcsányiné Czukrász Róza fonetikus rendszere megfordította a sorrendet: a kisdiákokat előbb olvastatták, csak ezt követte a jóval bonyolultabb mechanizmus, az írás. A hangutánzás, a betű alakjának összekapcsolása egy tárggyal már jelképes módszer volt.^[6] A tanulást megkönnyítették a játékos elemek.

Az iskolai írásoktatás egyik alapformája volt az **ütenyírás** (Takttschrift). Nálunk 1860-ban jelent meg Lövényi József pesti tanár újításaként.^[7] A tanítót az egyes betűalakok elemeit, az egyenes és hajlított vonalakat mutatta a levegőben pálcájával, majd a gyerekeket felállítva, egyszerre, ütemes vezényszavakkal gyakoroltatta. Ezt követte a hasonló mozdulatsorok tanítása és gyakoroltatása a palatáblán, majd még később tollal az írkában.^[8] A tankerületi főigazgatók ajánlása nyomán a Helytartótanács 1863-ban elrendelte, hogy „a Lövényi József-féle ütenyírás tanítási módszer valamennyi tanképezdekben rendes tantárggyul előirattassék, miután tekintve ezen írástanítási mód iránt nyilvánuló közméltánylást a leendő tanítókat annak ismerete nélkül hagyni nem lehet.”^[9] Oktatták katolikus népiskolában, evangélikus líceumban, unitárius kollégiumban, református tanítóképzőben egyaránt, s még 1900 táján is virágzott. Idővel ez a mechanikus, gépies módszer több pedagógus kritikáját váltotta ki.

1858-ban Braun W. Arnold, a pesti Király utcai „kereskedelmi tan- és nevelő intézet” igazgatója a régi tanításmódot „lomha lappangó csigamenetnek”, eredményét pedig „idomtalan torzbetűknek” vélte, és egy nemzeti jellegűnek titulált sajátos

találmánnyal állt elő. Ez a **vágány-írtanmód** vagy **cölográfia** kimélyített betűformákkal („vágányokkal”) ellátott sablonokat alkalmazott, melyeken a kéz helyes toltartását és vonalvezetését lehetett gyakorolni, a mintalapokon lévő, erősen nyomtatott betűket pedig a rátett papirosra át másolhatta a tanuló.^[10] Braun figyelembe vette a gyermek testi fejlődését is a helytelen testtartás kiküszöbölésével. A vágányírást még séta közben is alkalmazni lehetett. A módszer a szabadalmi pátenst, a nagynevű támogatók és az egykorú újságok hirdetései ellenére nem aratott átütő sikert, ráadásul sokkal inkább kereskedelmi, mint oktatási jelleggel bírt.

A polgári iskolákban és középiskolákban 1888-ban engedélyezték a **rondírást**. (Neve a francia *ronde* szóból [= kerek] származik.) A rondbetűk függélyes árnyalt 45 fokos elhajlással írt egyenes hajvonalakból, továbbá ellipszisekből és ellipszis szeletekből állnak. Hozzánk német földről származott át, eredetét a 16. század végi francia kalligráfus, Le Gangneur 1599-ben kiadott munkáiban keresik.^[11] A rondírást a 20. század elején még a pesti bölcsészkaron is tanították, mint „ügyességi” tárgyat.^[12]

A **zsinórirás** Luttor Ignác középiskolai rajztanár, a budapesti Berzsényi Gimnázium igazgatóhelyettese dolgozta ki. Ennek alapját a Ludwig Sütterlin német iparművész által megformált, ún. Sütterlin-írás képezte, de teljesen adaptálva a magyar viszonyokra. Luttor két alapvető követelményt állított fel: legyen könnyen írható és könnyen olvasható.^[13] Az új írásmódot nem kis önbizalommal „az élet írásának” nevezte.^[14] Használata 1936-tól a főváros, 1940-től pedig az ország valamennyi tanintézetében kötelező volt, egészen 1949-ig. Leegyszerűsített, zsinórok nélküli formáját azonban ma is használják.

6 Adamikné Jászó Anna: *Az írás és az olvasás története képekben*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. 2000.74. és 171.

7 Lövényi József: *Az ütenyírás elméleti és gyakorlati tanmódja*. A szövegbe szőtt fametszetekkel és az „Ütenyírási minták” 2. füzetével. Pest, Ráth Mór, 1860.

8 Tolnai Gusztáv: Az ütenyírás tanítása a népiskola első osztályában. In: *Népnevelők Lapja*, 15. 1880. I. 1880:2. 22–24.; II. 1880:5. 74–76.; III. 1880:6. 91–92.

9 *Circulares litterae ad venerabilem clerum Archi-dioecesis Colocensis et Baciensis...* anno Domini 1863. Coloczae, typis Malatin et Holmeyer, 1864. 53–54.

10 Braun W. Arnold: *A császári királyi szabadalmazott kézműszerű írómester*

vagyis a cölográfia (vágány-írtanmód). Pest, Müller Emil nyomda, 1859.

11 Le Gangneur, Guillaume *La rizo-graphie ou les sources elements et perfectiones de l'écriture Italienne*. Paris, 1599.

12 *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem tanrendje az 1908–1909. tanév első felére*. Bölcsészettudományi Kar. Budapest, M. kir. Egyetemi nyomda, 1908. 77.

13 Szabó Tibor: Az írásmegújulás kora az európai íráskutatásban. In: *Pedagógiai Szemle*, 23. 1973:3. 219–220.

14 *Az élet írása*: a Luttor-féle új írásmód gyors, fokozatos, és részletes összehasonlító illusztrált tanmenete. [Budapest], Kőrösi Henrik Íráspedagógiai Gyűjtemény, [1936].

1 Braun W. Arnold mappájának útmutató füzeté,
2-5 Két szabályozó betűtábla (regulateur) elő- és hátlapja (eredeti mérete 20,5 x 26 cm).

Luttort több kollégája nemcsak a zsinóros kötés, hanem a folyóírás állóbetűs alakja miatt is kritizálta, a jobbra dőlő dukust természetesebbnek találva. [15] Utóbb, az 1970-es években Virágvölgyi Péter reformjavaslatai is hasonló nézeteken alapultak. [16]

Miért volt szükség kézírásra?

Gyakran találkozhatunk azzal a véleménnyel, hogy a mozgatható betűkkel szedett, nyomtatott könyv feleslegessé tette a kódexmásolók munkáját – így egyáltalán a manuális írásbeliséget. Gutenberg találmánya azonban egyáltalán nem iktatta ki a kézírást, amelynek a társadalomban továbbra is fontos szerepe maradt. Az állami, közigazgatási, közösségi, egyházi adminisztráció, a gazdasági ügyintézés, az írásos kommunikáció egyre szerteágazóbb dokumentálást követelt meg, mind több embernek adva teljes vagy időleges munkát (*koncipisták*, azaz fogalmazók, *ágensek*, azaz ügynökök, jegyzők, jogászok, titkárok, másolók, nyilvános írnokok, akikhez akár levélíráseért is fordulhattak a betűvetésben járatlanok stb.). Alkalmi kereseti lehetőséget a borítékok címezése is nyújtott. Erről Edmondo De Amicis 19. századi, világhírű ifjúsági regényében olvashatunk, melynek egyik epizódjában egy firenzei kisfiú éjjelente, segítségképpen, apja helyett másolja az újságelőfizetők címszalagjait. [17]

Egyre több európai országban vált sürgetővé már a 19. században, hogy ezeknek a feladatoknak az alapjait az iskolai oktatásban is megismertessék, így például Poroszországban is: „(...) a gyermekek egyes dolgozatokat, amelyeknek tárgya és fő szempontjai adva vannak, szabadon is készítsenek: kisebb leveleket, közönséges ügyszerkeket, számlákat, nyugtákat, váltókat, hirdetéseket,

bizonyítványokat stb. minták után. A leveleknél a megszólítás, címzés, aláírás, keltezés módját kell jól elmébe vésni; néha-néha teljesen kiállított s expediciálásra kész levelek is írandók.” [18]

Idehaza elsősorban a kereskedelmi iskolákban fordítottak kiemelt figyelmet a különféle dokumentumok szakszerű megírására, ahogy például a veszprémi felső kereskedelmi 1895-ös tantervében olvashatjuk: „Ügyiratok gyakorlati alapon, bizonyítvány, térítvény, ellentérítvény, elismervények, kötelezvény, bon, nyugtátvány, ellen nyugtátvány, felmondások, engedmény, utalványok, kiadási jegy, check, Cassaschein [pénztárjegy – B.M.]. Meghatalmazványok, beadványok. Kereskedelmi levelek. Circulare [körlevél – B.M.] üzlet alapításáról, üzlet fennállása alatt, üzlet megszűnéséről.” – és így tovább. [19]

A szépírás és a szép írás fontossága

A szép kézírásra több szempontból is szükség volt. Az egykorúak elsősorban az esztétikumra hivatkoztak, művészetnek tekintve a kalligráfiát. Felmerült még a társadalmi érintkezések, a tiszteletadás kérdése is, elsősorban a levelezés tekintetében. A már említett Braun W. Arnold így indokolta a szépírás létjogosultságát: „A kalligráfia a zenéhez hasonlít, mert valamint a kellemetlen hangok a jobb hallású fület, úgy az írásban az olvas[hat]atlan vagy torz vonások a szemet sértik. Nem hiába sorolják a szépírást a szépművészetek közé, amennyiben a szépírást fejlesztését tetemesen elősegíti, és a levél külalakja kétségtelenül az íróknak ízlését nussítja. Míképp a szép arc, úgy a szépírás is ajánló hatású, és még maga a tartalom túlnyomó érdeke is alig kárpótolhatja a rossz írás által okozott kellemetlen érzést.” [20]

15 A kérdésről hosszas vita alakult ki a szakkörökben, Holló Károly közel kétszáz(!) oldalas tanulmányban vitatta az álló forma primátusát. Holló Károly: A magyar iskolák írástanításának reformjáról, külföldi és hazai vonatkozásban. In: *Rajzoktatás*, 37. 1934:8. 71–260.

16 Virágvölgyi Péter: Írástanításunk tegnap, ma, holnap. In: *Köznevelés*, 32. 1976:18. 9–11.

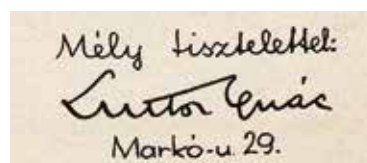
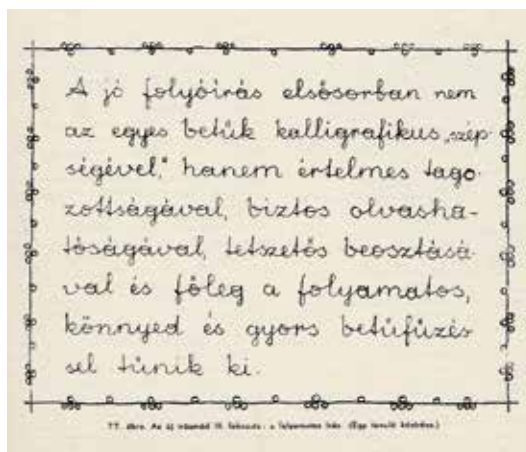
17 De Amicis, Edmondo *A szív. Egy iskolás fiú naplója*. Ford. Zsigány Árpád. Budapest, Forrás ny., é. n. [1944], A firenzei kis írnok c. fejezet, 70–78. A sok kiadást megért mű először 1888-ban jelent meg magyarul, egykori kedveltségére jellemző, hogy a fenti részletet még Móricz is emlegeti *Légy jó mindhalálig* c. regényében.

18 Kapi R[ezső]: A Rajna-melléki osztatlan népiskolák tanterve. In: *Magyar Tanítóképző*, 8. 1893:2. 130. (A Rajna-vidék [Rheinprovinz] 1815-től

1945-ig Poroszország közigazgatása alá tartozott.)

19 *A veszprémi állami polgári fiúiskola és áll. felső kereskedelmi iskola értesítője az 1895–96. iskolai évről*. Szerk. Udvarhelyi Gyula igazgató. Veszprém, Krausz Ármin Fia ny., 1896. 39.

20 Braun W. Arnold: A császári királyi szabadalmazott ... i. m. 13. mintalapja. (a jobb olvashatóság kedvéért mai helyesírással).

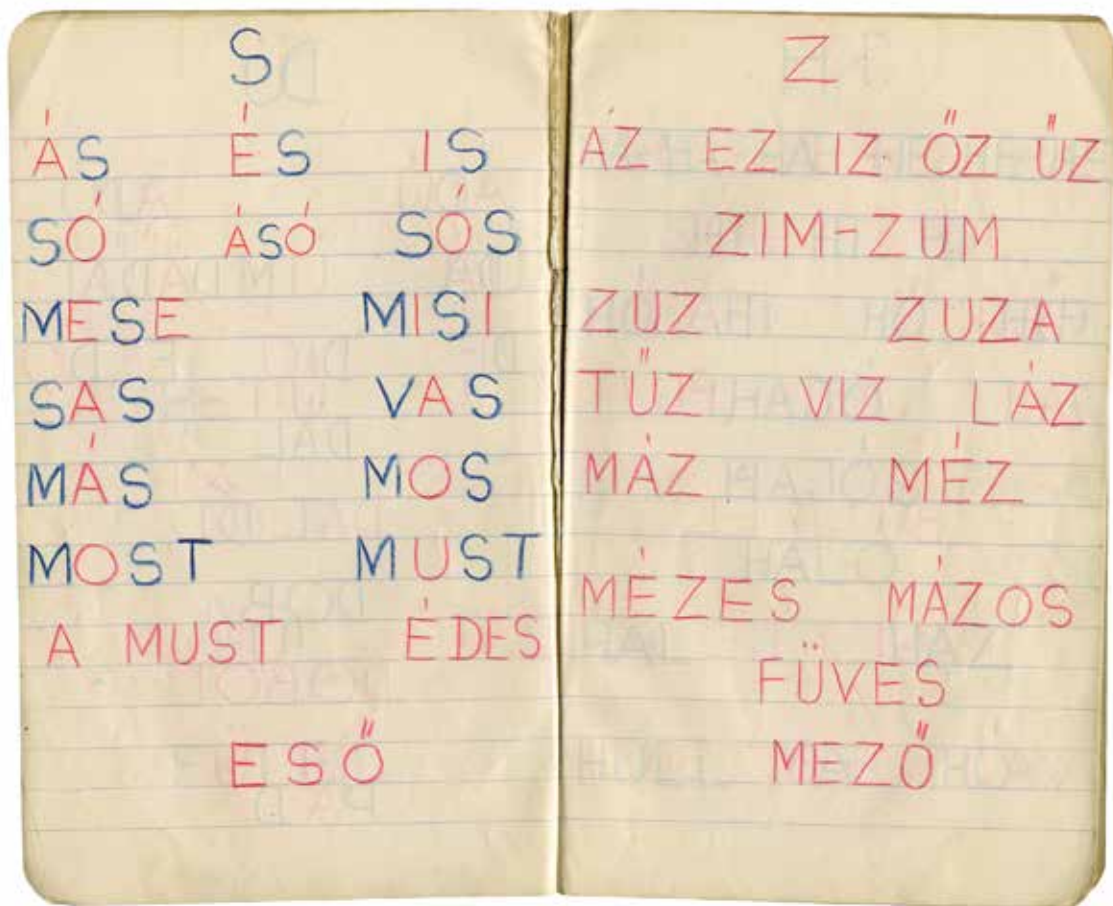

1 Vajda Pál – Erdős Mór:

Szépírási minták, (1908) címlapja.

2-6 Borító és részletek Luttor Ignác:

Az élet írása c. tanmenetéből, (1936)

Valójában legalább ennyire, ha nem az első helyen az olvashatóságot, az egyértelművé tételt kell említenünk. Ennek a honvédelemben is szerepe volt, például a térképészetben. A katonaiskolák növendékei nem mindig vették komolyan az ilyen feladatokat, meg is lett a büntetése, mint az a soproni honvéd főreáliskola parancsnoki dörgeelméből kiderül: „Miután tapasztaltam, hogy a növendékek írásbeli dolgozatai külalakra nem eléggé gondozottak, a legtöbb növendék írása feltűnően rossz és ismételt figyelmeztetések dacára semmiféle haladás e tekintetben nem érzékelhető.

Elrendelem, hogy mindazon növendékek, akik az írásból elégséges osztályzattal bírnak, ezen túl vásár- és ünnepnapokon délelőtt 10-15-ig a szépírás tanárának vezetése alatt írásoktatásban részesüljenek és mindaddig folytatandó, míg a növendékek a szépírásban oly haladást tanúsítanak, hogy a szaktanár úr által hozott javaslat alapján ezen oktatás alól felmenthetők lesznek.” [21]

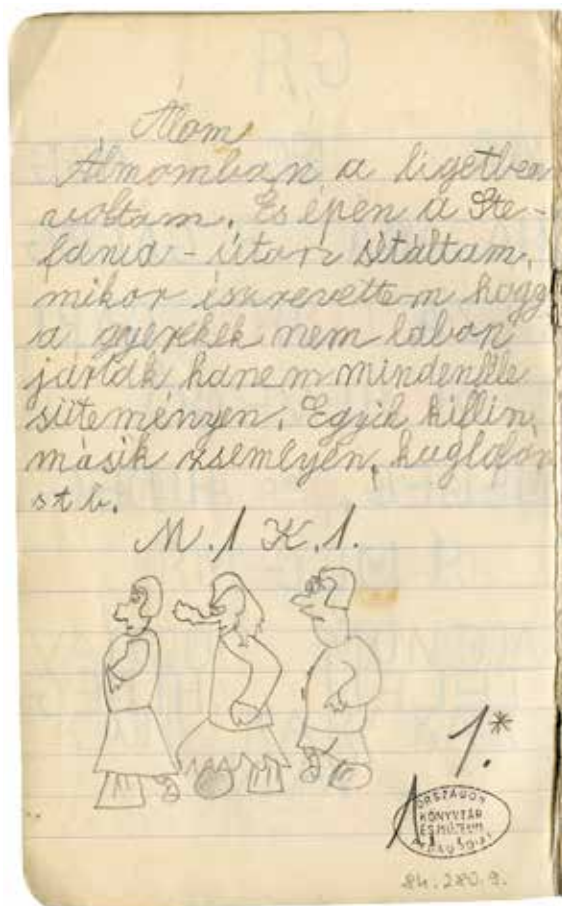
A szépírás oktatása még kellemetlen következménnyel is járhatott. Vámbéry Ármin, a jeles orientalista emlékirataiban említi, hogy fiatal korában,

21 Sopron, m. kir. honvéd főreáliskola, iskolaparancsnoksági parancs, 1899. jan. 17. Idézi: Nagy Andrea *Középfokú katonai nevelés Magyarországon a ki-egyeztől 1945-ig – a fegyelmző hatalom és a totális intézmény jellemzőinek*

vizsgálata. [doktori disszertáció]. Bp., ELTE PPK, Neveléstudományi Doktori Iskola, 2019. 108.

22 Vámbéry Ármin: *Küzdelmeim*. Budapest, Franklin-Társulat, 1905. 74–80.

23 Gyakorlatok [írásfüzet]. Tolnai Flóra könyv- és papírkereskedése, Budapest VI. Szív-u. 18. Az iskolával szemben. [kézzel:] Lukács Ágneske I. oszt. tanuló. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, ltsz. 84.280.9. A szó-

Álom.
 Álmomban a ligetben
 voltam. És épen a Ste-
 fania-úton sétáltam,
 mikor észrevettem hogy
 a gyerekek nem labon
 jártak hanem mindenféle
 süteményen, Egyik kiflin,
 másik zsemlyén, kuglófon
 stb. [23]

szegényen, Szlavóniában házitanítóskodott egy Rosenberg nevű, gazdag úrnál; a 16 éves, szép Emíliát tanította a kalligráfiára. Mivel nehezen sikeredtek a betűk, megfogta a leányka kezét, úgy vezette az írásvonalat. Emília azonban másként értelmezte a „segítőkészséget”, és dühösen felugorva, elmondta a szülőknek, akik azonnal el is bocsátották a preceptort. [22]

A szépírási gyakorlatok azonban a legtöbbször nélkülözték az izgalmakat, monotonitásuk sokszor vált unalmassá, sőt nagyon fárasztóvá. Így nem

csoda, ha a kisdíákot hatalmába kerítette az álom. A Pedagógiai Múzeum gyűjteményeiben található egy irka, Lukács Ágneske I. oszt. tanuló – az írás mottóját adó Szász Irén leánya – tulajdonából, aki az 1920-as évek második felében koptatta az iskolapadot. A füzet fennmaradt utolsó lapján egy rajzzal illusztrált fogalmazás olvasható. Az írásképp viszont a szépírási oktatás nehézségeit mutatja. A külalakra a jeles osztályzatot sem a tanító néni adta, hanem maga a szerző...

veget eredeti írásmóddal közöljük. Lukács Ágnes (1920 – 2016) festőművész, rajztanár, Szőnyi István tanítványa, már 5 éves korában részt vett egy gyermekrajz-kiállításon a Múcsarnokban. Lukács Ágnes: Auschwitz előtt és

után. Egy festő-tanár visszaemlékezése. In: *História*, 33. 2011:1-2. 47–50.

Valamennyi itt közölt tárgy az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum gyűjteményében található.

Részletek Lukács Ágnes I. osztályos írásfüzetéből, (1926 körül).